

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Recep YÜRÜMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi
recep.yurumez@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8818-7695>

Çağatayca Bir Fütüvvet-nâme Risalesi

A Fütüvvet-name Treatise in Chagatai

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:25.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Yürümez, R. (2023). Çağatayca bir Fütüvvet-nâme risalesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 534-558. <https://doi.org/10.34083/akaded.1261512>

Yürümez, R. (2023). A Fütüvvet-name treatise in Chagatai. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 534-558. <https://doi.org/10.34083/akaded.1261512>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Arapça *fetâ* kelimesinden türetilmiş olan fütüvvet; yiğitlik, cömertlik, gençlik, kahramanlık anlamlarına gelmektedir. *Fütüvvet* terimi zaman içerisinde anlam değişikliklerine uğramış, tasavvufta yer edinen ilerleyen zamanlarda gelenek, göreneklerin, dinî törenlerin ve meslek risalelerinin yazıldığı fütüvvet-nâmeler tür olarak edebiyatta önemli bir yere sahip olmuştur. Söz konusu terim, Türk dünyasında ise ilk kez Horasan bölgesinde kullanılmış olmakla birlikte Anadolu coğrafyasında bu alanda yazılmış olan eserler Ahilik teşkilatı ve loncaların kurulması, işletilmesinde kılavuzluk görevi üstlenmiştir. Araştırmada incelenmiş olan fütüvvet-nâme adlı el yazması, klasik sonrası Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir risaledir. Kırgızistan'dan temin edilen risalenin tamamı 24 varaktan müteşekkildir ve ilk 18 varaklık kısmı incelememize konu olmuştur. Konu olarak bir kısmı çoban-nâme bir kısmı ise dua-nâme olan el yazmasında yazar ve yazıldığı tarih ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çalışmada metnin çeviri yazısı, ses bilgisi, şekil bilgisi incelemesi yapılmış, gerekli görülen yerlerde açıklamalara da yer verilmiştir. Çalışmanın amacı klasik sonrası Çağatay Türkçesiyle yazılan eserlerin, geçiş dönemi eserleri olmaları hasebiyle hem Çağatay Türkçesi hem de modern Türk lehçelerinin araştırmacılarına önemli dil materyalleri sunmalarınıdır. Bu dil verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğiyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, fütüvvet-nâme, Çağatay Türkçesi ile fütüvvet-nâme, çoban-nâme, dua-nâme.

Abstract

Fütüvvet, derived from the Arabic word fetâ, means bravery, generosity, youth and heroism. The term fütüvvet has undergone changes in meaning over time, gained a place in Sufism, and later on fütüvvet-nâmes, in which traditions, customs, religious ceremonies and craft treatises are written, had an important place in literature as a genre. The term, which was used for the first time in the Turkish world in the Khorasan region, played a very important role in the establishment and operation of the Ahi Brotherhood and guilds in Anatolia. The fütüvvet-nâme that was analysed in the research is a manuscript treatise written in post-classical Chagatai. Although the whole of the treatise, which was obtained from Kyrgyzstan, is composed of 24 sheets, the first 18 sheets were the subject of our examination. There is no information in the text about the author and the date of writing of the work, which is partly çoban-nâme and partly dua-nâme. In the study, the text has been analysed in terms of translation, phonology and morphology, and explanations have been given where necessary. Especially the studies on post-classical Chagatai, on the one hand, offer important language materials to the researchers of both Chagatai and modern Turkic dialects, as they are works of transition period. We believe that the study we have conducted with the document analysis technique, one of the qualitative research methods, will be useful in this context.

Keywords: *Fütüvvet, fütüvvet-nâme, Chagatai and fütüvvet-nâme, çoban-nâme, dua-nâme.*

Giriş

Fütüvvet Kavramı ve Fütüvvet-nâmeler

“*Fetâ* sözlükte “genç, yiğit, cömert”; *fütüvvet* ise “gençlik, kahramanlık, cömertlik” anlamlarına gelir.” (Uludağ, 2023). “İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran’da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizamnâmesi hüviyetine bürünen risâlelere genellikle fütüvvetnâme adı verilmektedir.” (Ocak, 2023). Bu eserler sûfi, fütüvvet teşkilatını anlatanlar, ahî loncaları fütüvvet-nâmeleri olmak üzere üçe ayrılırlar (Ocak, 2023).

İslamiyet ile doğan fütüvvet kavramı daha sonraları tasavvufta kendisine yer bulmakla kalmamış, toplumun geneline dokunur hâle gelmiş ve özellikle Anadolu’da lonca, Ahilik teşkilatlarına tesir etmiştir. Toplum hayatı içerisinde bu kadar etkin olması onu edebî kaynak olarak sürekli geliştirmiş ve neredeyse her meslek ile ilgili fütüvvet-nâme yazılmasını sağlamıştır. Bu eserler zamanla devleti ayakta tutan meslek müesseselerinin yol haritaları olmuştur. Osmanlı’nın cihan devleti olmasında fütüvvet teşkilatının ciddi bir katkısı vardır ve teşkilat kuvvetliken devlet kuvvetli, teşkilat çözüldüğünde ise devlette de çözüme meydana gelmiştir (Torun, 1998, s. 1). Anadolu’da yazılan bu fütüvvet-nâmeler devrin tarihine ışık tutmakla kalmamış; usta-çırak ilişkisine, ustalığın temel koşullarına, sanat veya zanaat erbabında bulunması gereken temel değerlere dair de bilgiler vermiştir (Aydın, 2010, s. 638). Ayrıca Türk-İslam dünyasının sadece batısında değil, doğusunda da dinî tören, dualar ve hemen hemen her meslek koluyla ilgili fütüvvet-nâmelerin yazılması bir gelenek hâlini almıştır.

Çağatay Türkçesi ile Fütüvvet-nâme

Türk-İslam dünyasında fütüvvet düşüncesinin Horasan’dan doğduğu, oradan Orta Doğu’ya daha sonra Irak ve Selçuklular aracılığıyla da Anadolu’ya taşınarak kurumsallaştığı bilinmektedir (Aydın, 2010, s. 639). Horasan’dan doğan bu kültür, Doğu Türklüğünde de edebî eserlerle devam etmiştir. Yazılan eserlerden bir kısmı 15 ila 20. yüzyıllar arasında Doğu Türklüğünün resmî ve edebî dili olarak hüküm sürmüş olan Çağatay Türkçesiyledir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan başta meslek risaleleri olmak üzere birçok fütüvvet-nâme örneği bulunmaktadır. Bu risaleler Çağatay Türkçesinin yaşandığı devrin kültürü ve folkloru açısından son derece önemli olmalarının yanı sıra birçok mesleki terimi ihtiva eden zengin sözcük dağarcığına sahip bulunmaları, halktan kişilerce kaleme alınmış olmaları ve yazıldıkları dönemin dili hakkında bilgi vermeleri açısından da kıymetli verileri bünyesinde taşımaktadır (Çakmak, 2017, s. 82). Anlamı itibarıyla çok geniş bir alanı kapsayan fütüvvet-nâmeler

ile ilgili Çağatay Türkçesi döneminde birçok meslek risalesi ve dua risalesi bulunmaktadır¹.

Çalışmaya konu olan Çağatay Türkçesiyle yazılmış meslek ve dua risalesi olan el yazması, toplam 24 varaktır. Ancak incelemeye konu olan kısmı ilk 18 varaktan müteşekkildir. Bu bölüm son üç sayfası hariç, klasik sonrası Çağatay Türkçesiyle yazılmış, başı çoban-nâme sonu ise dua risalesi şeklindeki bir eserdir. Siyah mürekkeple, talik yazıyla kaleme alınmış eserin son üç sayfası Arapça dua kısmından oluşmaktadır. Çalışmada incelenen el yazmasında 06b/10'dan sonra yazı stili, kâğıt şekli aynı kalmakla birlikte konu olarak çoban-nâmeden bir dua-nâmeye geçiş yapıldığı görülmektedir. El yazmasında 15a/10-15b/01'dan başlayan *du'ā-yı 'acāyibü'l-istiğfār* adlı bir bölüm vardır. Kapaksız ve ilk varağının bir kısmı yırtılmış olan risalede yazar ve yazım tarihiyle ilgili de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Risalenin üzerinde çalışılan kısmından sonra *Dua-yı Habib-nâme*² adlı 6 varaklık Çağatay Türkçesiyle bir dua risalesi bölümü daha yer almakta ve risale bu şekilde son bulmaktadır. Çeviri yazı, ses bilgisi ve şekil bilgisi incelemesi yapılan metnin başka bir nüshasının bir kısmının çeviri yazısı *Risāle-i Ūoyçılığ Giriş-Yazı Çevirimi-Aktarma*³ adıyla yayımlanmıştır. Bu iki eser 06a/10 sayfasına kadar nüsha farkı olmakla beraber benzerlik arz etmektedir. Bunun dışında 11b/05-16a/10 arasındaki bölümünün çok daha kısa ve farklı nüshasının çeviri yazısı *Asnād-i Dū'ā-yi 'acāyibu-l Astağfār*⁴ adıyla bir yüksek lisans tezi içerisinde geçmektedir. Çeşitli yönlerden benzerlikleri bulunan bu iki yayının dayandığı metinler tarafımızca incelenmiştir. İnceleme sonucunda hem metinlerin aynı olmadığı hem de bu çalışmada olduğu gibi dil incelemeleri (ses bilgisi, şekil bilgisi) yönüyle ele alınmadığı görülmüştür.

Eser içerisinde geçmekte olan Arapça bölümlerin çevirileri ve gerekli görülen açıklamaları dipnotlarda verilmiştir. Metnin yazar veya müstensihinin Arapçaya hâkim olmadığı ve ayet diye verdiği birçok Arapça cümlenin dua, güzel söz olduğu görülmüştür.

El yazması eser üzerine yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği, bir çalışma ile ilgili belge ve kayıtları toplayarak belirli bir sistem ve norma göre kodlayıp analiz işlemidir. Ayrıca analiz yapılacak olan materyaller, yazılı ve görsel olabilir (Cansız Aktaş, 2014, s. 363).

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çakmak, 2017, s. 81-103).

² Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ölker ve Ölker, 2022).

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldız Çakmak, 2022).

⁴ Ayrıntılı Bilgi için bkz. (Dashti, 2017, s. 52-53).

1. Çeviri yazı

1a

(1) te‘ālāğa münacât kılip aydılar kim ey bar (2) Hudâyâ Hudâvendî te‘ālā maña bir neçe koy (3) bergil dip irdi hazreti Haqq te‘ālā Mūsā (4) ‘aleyhi’s-selâmni şul zamân münacâtını (5) qabul kıldılar Hudây te‘ālā hazreti Cebrâ’il (6) ‘aleyhi’s-selâmğa aydı behişte barıp bir (7) neçe koy alıp kelip bergil...

1b

(1) berdiler ‘aşalarında bu du‘ālar bar irdi (2) ā‘üzübillâhi nāmât min şerri mā halağa⁵ (3) Hazreti Mūsā ‘aleyhi’s-selâm koy bakmaq- (4) -ğa meşgûl boldılar ve yana bir kün hâtır- (5) -larğa keldi kim bu koylarını bakar-men maña (6) bir risâle bolsa yaşı irdi dip Hudây te‘ālā (7) ... kıldılar münacâtın qabul ... hazreti Cebrâ’il

2a

(1) ‘aleyhi’s-selâm Mūsā ‘aleyhi’s-selâmğa berdiler (2) aydılar kim yâ Mūsâ bu risâleni özüñ (3) birle tutgıl udây te‘ālânıñ kudreti birle (4) koyuñ bereket peydâ bolur didiler koylar- (5) -nıñ kıl kırdın halk şâ‘ati taq (6) sekrek çeçek ve cerâhatdın ve aqsakd- (7) -ın ve aq öbke yuvalmas yâ Mūsâ bu risâ- (8) -leni hergiz özüñdın carağ kılmakıl (9) koylarınıñ bir miñ bolur dip nidâ keldi (10) dip şul zamân Hazreti Mūsâ koylarınıñ

2b

(1) hesâbını bilmediler ammâ Hudây te‘ālā özi (2) bilür hîç kim bilmes ammâ biliñler ve agâh boluñ-(3) -lar Hazreti Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm bu risâleki (4) şadaqa ve ihlâş kılgan sebebđin koylar- (5) -ı bir miñ boldı bu risâleni tutqan baylar (6) şadaq-ı ihlâş kılganlar haftada yâ a- (7) -yda yâ yılda oqutup işitmeseler ve bitip (8) özi birle tutmasalar kündin felâket (9) ve miñnet çıрмаğay ve maldın hergiz bereket (10) körmegey ve tamâm malları cıyan ve yılan

3a

(1) bolup çaqqaylar kıyâmet küni bir üstâ-(2) -zını şefe‘ât kıлмаğaylar heme bir üstâ-(3) -dılarını alda yüzi kara şermende bolğay (4) çarbadarlar her yaylar bî-risâle yürüp (5) ve her nimerse tapıp yese toñguz go- (6) -ştıdın harâm bolur eger sorsalar kim (7) çarbadarlar halkıda neçe farz bardur cev- (8) -âb algıl kim altı farz bardur evvel tahâ- (9) -ret ikinci farz namâz üçünçü farz (10) niyet törtünçü niyet-i şadaqa bişinçü

3b

(1) ez-berây gârib bî-kes kâr hem (2) kılmak altınçü farz niyet-i âhîret kıлма- (3) -k eger sorsalar kim vâcib bardur biş (4) vâcib bardur ol vâcib zekât ber- (5) -mek ikinci vâcib kırbanlıq kılmak ü- (6) -çünçü vâcib sadâka-yı fıtrî ber- (7) -mek törtünçü vâcib müselmân kelse (8) hoşnüd kılmagılık bişinçü vâcib malığa (9) cevâb helâl şsor- (10) -salar kim şul mallarda neçe sünnet

⁵ Yarattılmışların şerrinden Allah’a sığınırım.

4a

(1) bardur ol yünün hayrı kılmak ikinci (2) sütün hayrı kılmak üçüncü ölgenin (3) goştını hayrı kılmak dördüncü (4) küçin hayrı kılmak bişinçü sütün (5) hayrı kılmak ötkerip koymak altınçı (6) qarız bermek eger sorsalar kim neçe ādab (7) bardur beş ādab bardur evvel be-ṭahāre- (8) -t ikinci mürüvvet üçüncü bā-sahāve- (9) -t dördüncü bādenet ya' ni māl қошу- (10) -lsa almaslar bişinçü bā-i' ānet ya' ni bay

4b

(1) kemağal kelse berāber mürüvvāt kılmak e- (2) -ger sorsalar kim tive uşlagende (3) nemedir bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve 'alāmāte rasūl- (4) u'llāh eger sorsalar kim koy tutqanda neme- (5) -dir bismi'l-lāhi la-ğimün inkeenehū'l-firdevsü ve Ra-(6) -bbühümā nüm'ü küllü mü'minine ic'ān⁶ eger sorsalar (7) kim içkü tutqanda nemedir 'ala dīniküm müttekān (8) müstakimen⁷ dünyā-yı āḥiret eger sorsalar kim (9) su bergende қaysı āyetni oқusun ve şarābe'l- (10) -mā'e ve ḥaққun vekilün қadırun bi-küllü şey'in қadır⁸ eger

5a

(1) sorsalar kim tav[ar] mingende қaysı āyetni (2) oқur naşrun min-a'llāhi ve fethun qarīb ve beşşiri'- (3) -l-mü'min⁹,¹⁰ atığa mingende қaysı āyetni o- (4) -қur el-ḥamdü nekkehü biraḥmelehe keşiran¹¹ fāde sağarda (5) bu āyetni oқur bismi'l-lāhi veyā Allāh ve 'ala'l- (6) -lāhi fetevekkel li-tevekkelün¹² eçkü sağarda (7) қaysı oқusun el-ḥamdülillāhi rabbi'l-'ālemīn (8) yu'üllezi lā azebe fi'l-қiyāmeti¹³ (9) çofan neme dir sübhā'n-allāhi saḥamtü'l-bedā (10) ve sünnet ve қurīb ve şehīd veyā billāhi¹⁴

5b

(1) çofan қоylarını қорadin çıkarurda (2) bu āyetni oқur sübhanallāhi emmānen¹⁵ қayıtp (3) kelgende bu āyetni oқur ḥamden keşiran ve (4) şükran¹⁶ tive bu āyetni oқur lek'l-

⁶ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Onun yolu Firdevs olsun. Onların Rabbi de bütün müminleri oraya çağırısın.”

⁷ “Sizin dininiz takva ve doğruluk üzerinedir.”

⁸ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Her şeye gücü yeten Allah'ın kudretiyle suyu için.”

⁹ *Kur'an-ı Kerim*, 61/13 “Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi, müminleri müjdele.”

¹⁰ Metinde geçmekte olan ayetlerin anlamları “kuran.diyaret.gov.tr/tefsir” adresinden alınmıştır.

¹¹ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Uzun yolculuğumuza Allah'ın ismiyle başladım.”

¹² *Kur'an-ı Kerim*, 14/12'inci ayetin bir kısmı “Tevekkül edenler Allah'a dayansın.”

¹³ Baş kısmı *Kur'an-ı Kerim*, 1/1'inci ayetin giriş kısmıdır ancak devamı ayet değildir. “Kıyamet gününde azaptan kurtulma mükâfatı verilir.”

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır.

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Noksan sıfatlardan münezzeḥ olan Allah'a emanet olsun.”

¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Çok hamd ve şükür olsun.”

hamdü keşīran (5) ev talā tayyiben küllü el-mü'minîne netuvān¹⁷ içkü (6) bu āyetni oqur estağfirullāhi ba' dehü (7) maħrūmun qarībū'l-celāl¹⁸ koylarını қоşarda (8) bu āyetni oqur naşrun minalāhi [ve] fetħun qarīb (9) ve beşşiri'l-mü'minīn¹⁹ sütini sağarda bu (10) āyetni oqur bismi'l-lāhi'r-raħmāni'r-raħīm Allahümme

6a

(1) fi-eseleküml ziyādehü fi-rāzzākı²⁰ sütini ko- (2) -yarda bu āyetni oqur bismi'l-lāhi'l-vāhidi'l (3) qahhār bismi'l-lāhi'l-kerīmi's-settār²¹ sütini (4) küfüğüne alurda bu āyetni oqur elem (5) nece'allāhü 'ayneni ve lisānen şefeteyni (6) ve hādeynāhü²² necdeyn²³ koylarını sa- (7) -tarda bu āyetni oqur bismi'l-lāhi'l-lezī (8) ħalaqa's-semāvāti vel arza ve ce'ala' (9) z-zulumāti vennūr²⁴ koylarını kırkıarda (10) bu āyeti oqur yā Allāhü yā Allāhü yā Allāhü

6b

(1) alā fi lā za' if zu'l-fiķār²⁵ her belāy (2) piş āyed def' küni Perverdigār her koy- (3) -lu baylar bu risāleğa 'amel kılsa ve her cum'a (4) kiçesi iki çırağ kılıp ötkenler- (5) -niñ rüĥ-ı ervahğa du'ā-yı tekbir kılsa (6) bu risāleni oqusa yā oquyalmasa (7) oqutup işitse yā bitip özi birle (8) tutsa oquğandın ziyāde bolur a- (9) -mmā risālesi bar baylarını bī'azār-ı ħaķāre- (10) -t kılsa özi kāfir ħotunı talāķ bolğay²⁶

7a

(1) höküz yürgeli onmadı Adem 'aleyhi's-selām (2) münācāt kıldılar Cebrā'il 'aleyhi's-selām (3) Ĥudāy te'ālāğa fermānını yetkürdi aydılar (4) ey höküz ne yürme-sen höküz ħayrı (5) tilediler be-fermān Ĥudāy te'ālā höküz id- (6) -mağa şerīk kıldı höküz yürdi tā kıyā- (7) -metğaçā peşimān kıldı buğday bışkand- (8) -ın kıyın buğdaynı bir yanığa samanını bir yanığa (9) qodılar aydı ey höküz alğıl didi höküz (10) köp dip samanını aldılar eger sorsalar

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. “Bütün müminlerin sürülerinin geri dönmesini nasip eden yüce Allah'a sonsuz hamd olsun.”

¹⁸ Böyle bir ayet bulunmamaktadır. “İzzetten mahrum kaldıktan sonra Allah'tan af dilesin.”

¹⁹ *Kur'an-ı Kerim*, 13/13'üncü ayetin bir kısmıdır. “Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih!”

²⁰ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. Duadır “Razzak olan Allah'tan ziyadesiyle istiyoruz.”

²¹ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. Duadır “Yegâne, küfür ehlini kahreden Allah'ın ismiyle başlarım. İkrām sahibi ve her türlü hataları örten Allah'ın ismiyle başlarım.”

²² Metinde *hādeynāhü* şeklinde yazılmıştır ancak ayette “hedeynāhü” olarak yazılmaktadır.

²³ *Kur'an-ı Kerim*, 90/8-9-10'uncu ayetler “Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi?”

²⁴ *Kur'an-ı Kerim*, 6/1'inci ayet “أَحْمَدُ لِلَّهِ الَّذِي” ile başlamaktayken metinde “bismi'l-lāhi'l-lezī” şeklinde başlatılmıştır. “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur.”

²⁵ *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir ayet bulunmamaktadır. Duadır: “Zülfikar zayıf değildir. Ancak baki olan Allah'tır.”

²⁶ Eksik sayfa bulunmaktadır.

7b

(1) kim tört biri şerî' at tört biri (2) ʔarîkkat tört biri ʔakîkat tört biri (3) tört biri mezheb ʔaysı turur cevâb aygıl (4) kim evvel Adem şafîyu'l-lâh duvim Nûḥ nebiyu'l-lâh (5) sivüm İbrâhim Ḥalîlu'l-lâh çehârüm ʔazreti Muḥammed (6) Muşafa şallâllâhü 'aleyhi ve sellem turur ve tört (7) biri mezheb ol ʔazreti imâm-ı A' zâm duvim (8) ʔazreti imâm-ı Şâfi sivüm ʔazreti imâm-ı Mâ- (9) -lik çehârüm ʔazreti imâm-ı Aḥmed Ḥambel turur tö- (10) -rt biri imâm evvel ʔazreti Ebubekr Şıddıķā

8a

(1) düvim ʔazreti ' Ömer sivüm ʔazreti ' Osmân çehârüm (2) ʔazreti ' Ali turur tört biri ʔakîkat evvel Cebrâ' - (3) -il düvim Mikâ'il sivüm İsrâfil çehârüm ' Az- (4) -'il turur ve diḥķān kim bu pîrlerniñ atın ... (5) ta' ayyün²⁷ bilmes neme kim tapıp yese ʔaramdur (6) eger sorsalar kim Kurānı ʔolıĝa alurda ʔaysı (7) âyetni oķumaķ kerek bismi'l-lâhi'r-raḥmāni'r-raḥîm dimek kerek²⁸ (8) eger sorsalar kim boyunturuķını höküz- (9) -ni bu yanĝa ʔoyarda bu âyetni oķusun innellez- (10) -ine yaḥşevne Rabbehüm bil-ĝaybi lehüm maĝfîratün ve ecrun

8b

(1) kerîm²⁹ dimek kerek eger sorsalar kim uruķ (2) seferde ʔaysı âyetini oķumaķ kerek subbūḥun ʔuddü- (3) -sün Rabbü'l melâiketi ve'r-rūḥ³⁰ dimek kerek sorsalar (4) hem ʔuşni ʔaytarĝanda neme dirler Allâhümme mine'- (5) -ş'şâbirîn³¹ dimek kerek eger sorsalar kim yer (6) suĝarkanda ʔaysı âyetni oķumaķ kerek (7) neĝussu ma' ā's-abaķu'r-râşidîn³² dimek kerek e- (8) -ger sorsalar kim oraķ urarda ʔaysı âyet- (9) -ni oķumaķ kerek şabâberîn mâyerâ³³ dimek kerek (10) eger sorsalar kim bâĝ bâĝlarda ʔaysı âyetni

9a

(1) oķumaķ kerek [' indehü] rabbehüm bil-ĝaybi lehüm (2) maĝfîratün ve ecrun kerîm³⁴ dimek kerek eger sor- (3) -salar kim seferde ʔaysı âyetni (4) oķumaķ kerek eger sorsalar

²⁷ "... aynısı."

²⁸ Metinde "dime kerek" biçiminde yazılmıştır, ancak çeviri yazıya "dimek kerek" şeklinde aktarılmıştır.

²⁹ *Kur'an-ı Kerim*, 67/12'inci ayet "Görmedikleri hâlde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir baĝışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir."

³⁰ Metinde ayet olarak geçmektedir, ancak hadis-i şeriftir. "Münezzehsin, mukaddessin, meleklerin ve ruh'un Rabbisin." (Ebu Davud, II, 28-35) (URL2).

³¹ *Kur'an-ı Kerim*, 2/153'üncü ayet "Allah sabredenlerle beraberdir." (Ancak ayetin orijinali "Allâhümme ma'şşâbirîn" şeklindedir.)

³² Böyle bir ayet bulunmamaktadır.

³³ Böyle bir ayet bulunmamaktadır.

³⁴ *Kur'an-ı Kerim*, 67/12. Metinde ayetin başında bulunan "indehü", ayette bulunmamakta, en son kelime ise "kerîm" değil "kebrun" şeklindedir.

(إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ) Aynı ayet metinde 8a ve 8b'de de yer almaktadır. "Görmedikleri hâlde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir baĝışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir." (URL1)

kim ḥuvā'l-lāhü'l- (5) ḥālikul bāriül müşavvi[ru] lehü'l-esmā- (6) -ü'l-ḥüsnā³⁵ demek kerek eger sorsalar kim (7) çeçege olturğanda kaysı āyetni oqu- (8) -maḵ kerek veleḳad kezzebellezine min ḳablihim (9) fekeyfe kāne nekir³⁶ demek kerek eger sorsalar (10) kim her kişi kim bu risāleḡe münkir kilse

9b

(1) özi kāfir ḥotunı ḫalaḳ bolğay şermende (2) aḥret yüzileri ḳara bolğay eger sorsala- (3) -r kim her diḥḳān kim bu risāleni be-şıdḳ (4) iḥlāş birlen öziḡe hem-rāḥ ḳılsa ve (5) her cum'a küni oḳutup işitse anda- (6) -ḡ şevāb bolğay kim ḳıyāmet ḳāyim bolğa- (7) -nda evvelin ü āḫirin ḫalḳ yıḡlaḡanda (8) af-tāb nize boy keligende adam- (9) -larnı meyesi ḫazāndaki aş dik (10) ḳaynaḡanda asmānlar pārāḫ pārāḫ bolğa-

10a

(1) -nda yuvalandılar yerge tüşkende ata oqu- (2) -ldın ana kızdın ḳaçḳanda pül-i şırāt- (3) – terāzu mizān zāhir bolğanda her (4) Müslümānıki özi ḳılmıř birleni (5) giriftār bolğanda feriştelere öte- (6) -din zinçir ḳollarıda adamlarnı (7) gerdenlerge urup düzaḡ tarafıḡe (8) süregende yeti düzaḡ 'azābını tar- (9) -tıp ve amennā ve şaddaḳnā ve aḫbirnā nedā- (10) -mete³⁷ diriḡā digeni vaktide Ḥudāy

10b

(1) te'ālā uşal ḫālete cāynı cennet (2) ḳılır uşol ḫalde bir gürüḫ ḫalḳnı (3) keltürgey yüzleri ḳara bolğanı közleri (4) ḳazandaki aş dik ḳaynaḡan 'azāsıḡa (5) yılan çıyan zeher salḡan 'arāşāt (6) ḫalḳ aytkey ay bar Ḥudāyā bolğanda- (7) -ḡ 'azābge giriftār bolğan benden d- (8) -igey Ḥudādın nidā kelige y uşol dü- (9) -nyāda namāzın bā-cemāt oḳumagen (10) risālesin özi birle tutmagen

11a

(1) bendem turur uşol sebebdin bu 'azābge (2) giriftār bolgendür uşol ḫālete yana gürü- (3) -ḡ-ı ḫaḳnı keltürgey yüzleri on tört (4) künlük tolunay dik şu' le bergen (5) başıda bir ferişte maḡrib ḳanatın sāye (6) ḳılğan 'arāşāt ḫalḳ ayḡay kim bolğanda- (7) -ḡ devletge meşrāb bolğan bendeñdür (8) digey Ḥudādın nidā kelige y uşal (8) dünyāda namāznı bā-cemāt oḳuḡan risāle- (10) -sin özi birle tutğan bendem turur

11b

(1) uşol sebebdin buldar cennetke yetken- (2) -dür vallāhü a'lem bi-e'ş-şavāb her kim bu risā- (3) -leni 'aziz tutsunlar ve ḫār u zār bolmasun- (4) -lar bī-raḫmetike yā raḫmanu yā raḫim isnād-ı du'ā-yı (5) istiḡfar bu turur bismi'l-lāhi'r-raḫmāni'r-raḫim (6) andaḡ rivāyet ḳılurlar kim ḫazreti peyḡamber (7) şallāllāhü 'aleyhi ve sellemniñ zamānlarında

³⁵ *Kur'an-ı Kerim*, 59/24'üncü ayet "O, takdir ettiḡi gibi yaratan, canlıları örneḡi olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklere ve yerlere hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir."

³⁶ *Kur'an-ı Kerim*, 67/18'inci ayet "Onlardan öncekiler de (dinimi) asılsız saymışlardı; ama verdiğim ceza da nasıl olmuştu?"

³⁷ Hadis-i şerif: "İşittik ve iman ettik."

(8) bir ‘Abdurrahman atlık bir kimerse bar irdi (9) ammā keçeleride uğrılık kılar irdi (10) kişileri pulı mālını alıp zīnāğakar

12a

(1) ve şarābğa qarç kılar irdi ay yılı (2) ötüp namāz oğumas irdi ve rūze (3) tutmas irdi işleri ‘amel yaman (4) fi‘l yalğan sözlemek çağır içmek (5) ve kumar oynemek bed fi‘il bed ğarāz i- (6) şlerini kılar irse dünyāda ‘Abdu- (7) -rrahman kıлмаğan günāh yoğ irdi kazāra (8) bir künni ğazreti peygamber şallāllāhü (9) ‘aleyhi ve sellem olturup irdi bir kişi (10) keldi aydı yā rasulullāh ‘Abdurrahman

12b

(1) ‘ālemdin ötti dip ğaber berdi rasuli (2) ekrem barmaqqa rağbet kıldılar ğazreti (3) Ebübekir-i şiddik rażıyallāhü ‘anhü aydılar (4) yā rasulullāh ‘Abdurrahmanniñ cenāze- (5) -siğa barıp yuvalmas anıñ üçün (6) kim yıl ay ölse namāz oğumas (7) irdi rūze tutmas irdi anıñ (8) işi dāim kumarbazlık ve qaracılık (9) uğrılık ve şarāb-ğorlık ve zīnā-ger- (10) -lik irdi kişilerini öltürüp

13a

(1) pulı mālını alıp zīnāğa ve şarābğa ğarc (2) kılar irdi ‘ömür içinde bir vağt namāz o- (3) -ğumas irdi bir küni rūze tutmas (4) irdi bu dünyāda ol kıлмаğan günāh yo- (5) -ğ irdi peygamber şallāllāhü ve sellem bir sā- (6) -‘at tefekkür kıldı ne vağı‘a iken dip (7) kördiler kim dünyā yüzini ferişte- (8) -ler tutupdur hiç bir ğāl irmes ‘Abdu- (9) -rrahman anıñ cenāzesini umağğa ğā- (10) -zır bolupdur qanātlar bitı yazıp

13b

(1) yeryüzige tolupdur tört (2) ferişte yoldaş bolupdur ğūrlar (3) ve ğādimler şaf şaf bolupdur yā- (4) -ğutın bir tāht rāst kılıpdur ‘Abdu- (5) -rrahman anıñ üzesige olturğuzup- (6) -dur behiştiniñ miñ bir işigi (7) açılıpdur elvān elvān türlüğ (8) ni‘metlerini qoyupdur behişt (9) libāslarını kiydürüpdürler yüz- (10) -i on tört künlük tolğanay

14a

(1) dik bolupdur rasül ‘aleyhisselām (2) ta‘accüb qaldılar sordılar kim ‘Abdurrahmanniñ (3) hiç kimerse barmu dip şol sā‘at (4) ‘Abdurrahmanniñ za‘ifesini alıp keldiler (5) ‘Abdurrahman anıñ neme ‘amel bar irdi o- (6) -l za‘fesi aydı yā rasulullāh atam (7) anam ve cānım sizge fedā bolsunlar yılı (8) ay ölse rūze tutmas irdi ve namāz (9) oğumas irdi dāim uğurlığ qara- (10) -ğcılık kılıp kişilerini

14b

(1) öltürüp mālını pulunu alıp şarābğa (2) zīnāğa qarç kılar irdi devām küfr (3) fi‘ilde yürür dip ğaber berdi yana sora- (4) -dılar ‘Abdurrahmanniñ hiç yağışu ‘ameli (5) barmu dip za‘fesi aydı yā rasulullāh (6) bir du‘āy bar irdi her kiçesi şul du- (7) -‘anı oğur irdi herğiz terk kılmaz irdi (8) dip rasül ‘aleyhisselām alıp keliñler (9) didiler irse el-ğışsa barıp bu du‘ānı (10) alıp keldiler kördiler ‘acāyibü’l-

15a

(1) istiğfar digen du‘ā turur rasūli e- (2) -krem aydı men ‘ömürüm içinde kılğan şevā- (3) -bnı bu du‘ā birle berāber kıldım didi (4) bu du‘ā nāzil bolğanda ‘Abdurrahman (5) haberdār irdi ammā men hiç kişige fāş (6) kılmadım eger fāş kılsam hālāyıklar (7) bendelik kılmay kā’il bolur dip (8) ol sebebdin fāş kılmadım bukün (9) āşikāra bolsun her kişi tevfiğ (10) tafıp bu du‘ā-yı ‘acāyibü’l-

15b

(1) istiğfārını künde oğusa eger kü- (2) -nde oğuyaalmas haftada oğusun (3) eger haftada oğuyalmas ayda oğu- (4) -sun ya yılda oğusun eger yılıda oğu- (5) -yaalmasa ‘ömür içinde oğusun eger ‘ömür i- (6) çinde oğuyaalmasa bitürüp alsun (7) özi birle tutsun bu du‘ānı hāsiyyetni (8) miñdin birini bitip tamām kılaalmağay (9) eger bu du‘ānı hāsiyyeti cemi‘ ferişte- (10) -ler fütühuça bolsa deryālarını ...

16a

(1) bolsa dırağtlar qalem bolsa bitip tamām (2) kılaalmağay eger bendeniñ günāhı kuh-ı (3) kāfça tağça bolsa hem ‘afv kılgay yana (4) hāzreti Cebrā’il ‘aleyhisselām vā- (5) -hiy nāzil kıldı aydı yā Muḥammed Ḥudāy te‘ālā (6) selām yarlıkadı feriştelere durur (7) yiberdi aydı on sekiz miñ ‘ā- (8) -līmni Perverdigārı turur men cemi‘ künāh- (9) -larını keçip öz didārımğa müşerref (10) kıılır-men ve yana yüz yigirmi dört miñ

2. Ses Bilgisi

2.1. Ünlüler

2.1.1. Ünlü Uyumları

2.1.1.1. Kalınlık-incelik uyumu

Çağatay Türkçesinde Türkçe kelimelerde genellikle kalınlık-incelik uyumu vardır ancak bazı eklerin tek şekilli olmasından kaynaklı olarak uyum dışı örneklere rastlanır (Argunşah, 2018, s. 98-100). Metinde de bu duruma örnekler bulunmaktadır: tutmagen 010b/10, oynamek12a/05-6 örneklerinde olduğu gibi.

2.1.2 Ünlü Olayları

2.1.2.1. Yuvarlaklaşma

2.1.2.1.1. İlerleyici ünlü benzeşmesi

i>ü: yürür 014b/03 (yöri->yörü- (Argunşah, 2018, s. 103) Ancak ilgili fiil A. von Gabain’de yor- ve yori- (2007, s. 312) Ercilasun (2016, s. 733) ve Tekin’de (2016, s. 290) yori- biçiminde geçmektedir. Bu sebeple fiilde o>ü (darlaşma) ve i>ü (yuvarlaklaşma) ses değişimlerinden de söz edilebilir.

i>u: oğumak 008b/02, oğur 005b/10 (oğı->oğu-), yahşu 014b/04 (yahşı>yahşu), tolunay 11a/04 [Argunşah, Çağatay Türkçesinde tolu>tola (2018, s. 104) biçiminde olduğunu

belirtirken, Gülensoy sözcüğün ET’de tolı şeklinde olmakla birlikte DLT’de tolu olarak geçtiğini belirtmektedir (2007, s. 297)].

2.1.2.2. Düzleşme

u>e neme 008a/05 (nemu “ne”)

o>a uşal 011a/08 [uş+ol (Gülensoy, 2007, s. 848)]

2.1.2.3 İncelme

ı>i: yiberdi 16a/07 (ıdı ber->ıyı ber->iyi ber-yiber) Metinde ET ıdmağa 007a/5-6 biçimi de bulunmaktadır.

2.1.2.4. Ünlü Birleşmesi

nimirse 003a/05 [neme erse) Argunşah, 2018, s. 104]

2.1.2.5. Ünlü Düşmesi

‘ ömrüm 015a/02

yiberdi 16a/07 (ıdı ber->ıyı ber->iyi ber-yiber).

oқuyalmasa 006b/06 (oқuya almas)

2.1.2.6 Daralma

e>i: tıve 004b/02, 005b/04 (ET tebe), içkü 004b/07 Metinde ET’de olduğu gibi eçkü 005a/06 biçimi de bulunmaktadır.

2.2. Ünsüzler

2.2.1. Ünsüz Değişmeleri

/b-/>/m-/: maña 001a/02, mingende 005a/01

/b-/>/w-/>/v-/: ti ve 004b/02, 005b/04

/p-/>/f-/ , /p-/>/f-/: ço fân 005a/09, 005b/01, kü fūgüne 006a/04, ta fīp 015a/10, fāde 005a/04 (pāde)

ķ->ḡ-: ḡazāndaki 009b/09 (Metinde sözcüğün ḡazandaki 010b/04, biçimi de bulunmaktadır.)

/-g-/>/-k-/ , /-g-/>/-k-/: oқuldın 010a/01-2 (oğul), uruķ 008b/01 [İsimden isim yapan +g eki ile urug: ur+ug biçimini almıştır (Kaçalın, 2017, s. 613-614)]. Metinde ḡurbanlık 003b/05, uḡrılık 011b/09, bendelik 015a/07 örneklerinde görüldüğü üzere Çağatay Türkçesinde sözcük sonundaki /g/, /ḡ/, /k/, /ḡ/ sesleri kural dışı bir şekilde nöbetleşmektedir (Kargı Ölmez, 1996, s. 61), ancak metinde /g/ḡ/’lı örneğe rastlanmamıştır.

/t-/>/d-/: bolup dūr 13b/02, dūrık 009b/09, dūrler 008b/04. Çağatay Türkçesinde sözcük başında t- sesi korunmuştur ancak Oğuz Türkçesi tesiri ile d-’li varyantlar da

görülebilir (Zal, 2016, s. 58). Metinde bu duruma örnek olarak feriştelere *durur* 016a/06 bulunmaktadır.

/-z/ > /-s/: *oqumas* 012a/02, *tutmas* 012a/03

/-d- / > /-y- /, /-d- / > /-y- /: *kiyin* 007a/08 (*kidin*), *kiydirüpdürler* 013b/09 (*ked-*, *keç-*) (Eckmann, 2009, s. 39). ET’de kelime içi ve sonundaki /d/ sesi Harezmi Türkçesinde korumuş olan sızıcı /d/, /z/ sesi Çağatay Türkçesinde /y/ olmakla birlikte bazı örneklerde bu ses değişiminin gerçekleşmediği de görülmektedir (Argunşah, 2018, s. 110; Biray & Solmaz, 2022, s. 20-21). Metinde bu değişimin gerçekleşmediği kodlar 007a/09 örneği yer almaktadır.

/-k- / > /-h- /: *yağşı* 001b/06, *yağşu* 014b/04

2.2.2. Ünsüz Düşmesi

Sonda /-b/ düşmesi su 004b/09 (ET sub)

/-g- / düşmesi: *kerek* 008b/07 (*kergek*)

/y- / düşmesi: *umaqqa* 013a/09 [von Gabain’de ilgili fiil *yu-* biçimindedir (2007, s. 313)]. Metinde fiilin Çağatay Türkçesinde bazı metinlerde görülen *yuv-* (*yuv-al-mas* 002a/07-8 012b/05) biçimi de görülmektedir (Ünlü, 2013, s. 1264). Ancak buradaki ses düşmesi olayı yazar veya müstensih’in yazım hatasından kaynaklanmış olabilir.

Ek fiilde *-r* ünsüzünün düşmesine metinde bir yerde rastlanmaktadır: *iken* 13a/06.

2.2.1.3. Ünsüz Türemesi

/h- / türemesi: *höküz* 007a/01 (*öküz*) günümüz Türk lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde kelime *höküz* olarak yer almaktadır (Necipoviç Necip, 2013, s. 157). Aynı kelime *Uygur Tilinin İzahlık Luğiti*’nde ise *öküz* olarak yer almaktadır (Yakup vd., 1995, s. 837). Özbekçede ise kelime *hökiz* biçimindedir (Berdak, 1993, s. 126).

/y- / türemesi: *yıglağanda* 009b/07 (*ıgla-*)

2.3. Hece Düşmesi

+DXr, tur-ur biçiminde *iken* zamanla +Dİr biçimini almıştır. *bolupdur* 013b/01, *bardur* 004a/07, *nimerdir* 4b/04-05, *bendeñdür* 11a/07, örneklerinde olduğu gibi ekleşmiş ancak *kaıysı turur* 007b/03, feriştelere *durur* örneklerinde olduğu gibi ekleşmemiş biçimi metinde yer almaktadır.

003a/05 *nimerse* (*néme érse*)

2.4. İkili Yazımlar

Metinde bazı kelimelerin iki biçimde yazıldığı görülmektedir.

ıdmağa 007a/5-6 - *yiberdi* 016a/07, *ir-mes* 013a/08 – *iken* 013a/06, *hazāndaki* 009b/09 - *kaızandaki* 010b/04, *tafıp* 015a/10 - *tafıp* 003a/5, *yağşı* 001b/06 - *yağşu* 014b/04

2.5. Yanlış Yazım

Kurānnı 008a/06 (ج harfi ile yazılması gerekirken ك harfi ile yazılmıştır.).

Metinde bol- fiili bir yerde (بول) biçiminde yazılmıştır. Bu durum yazar veya müstensihin hatalı yazımından kaynaklanabileceği gibi /o/ sesini ayırt etmek için de yapılmış olabilir. Benzer bir duruma *Risāle-i Kıoyçılık* adlı eserde rastlanmış olması da dikkat çekicidir (Yıldız Çakmak, 2022, s. 41).

2.6. Oğuzca Unsurlar

Çağatay Türkçesinde, bilür 002b/02 örneğinde olduğu gibi Oğuz Türkçesi etkisiyle geniş zamanın yardımcı ünlüsünde yuvarlaklaşma görülebilir (Eker, 2012, s. 68); Çağatay Türkçesinde ir- fiili Oğuz Türkçesi etkisiyle i- biçiminde olabilir (Hazar, 2011, s. 46; Köktekin, 2007, s. 394). Metinde bu durum için *ken* 013/06 örneği bulunmaktadır.

3. Şekil Bilgisi

3.1. Yapım Ekleri

3.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

+çı: *ķarak+çı+lık* 012b/08

+daş: *yol+daş* 013b/02

+lık/+lık/+lik/+lük: *ķarak+çı+lık* 012b/08, *at+lık* 011b/08, *ķarak+çı+lık* 014a/09, *ķıl-mağ+lık* 003b/08, *bende+lik* 015a/07, *zīnā+ger+lik* 012b/09-10, *kün+lük* 011a/04, *tür+lük* 013b/07

+lu: *ķoy+lu* 006b/02-3

3.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-ķ: *aķsa-ķ+dın* 002a/06

-mağ/-maķ/-mek: *ķıl-mağ+lık* 003b/08, *baķ-maķ+ğa* 001b/03-4, *ķıl-maķ* 003b/02-3, *ķoy-maķ* 004a/05, *ber-mek* 003b/04-5, *iç-mek* 012a/04, *oyna-mek* 012a/05-6

-ma/-me: *bol-ma-sun-lar* 011b/03-4, *ķır-ma-ğay* 002b/09, *ķıl-a-al-ma-ğay* 015b/08, *bil-me-di-ler* 002b/01, *di-me* 008a/07, *işit-me-se-ler* 002b/07

-un: *tol-un+ay* 011a/04

3.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+ğar-: *su+ğar-ķan+da* 008b/06

+la-/+le-: *bāğ+la-rda* 008b/10, *söz+le-mek* 012a/04

+lan-: *yuva+lan-dı-lar* 010a/01-2

3.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ar-/-ür-: *ķayt-ar-ğan+da* 008b/04, *ķık-ar-urda* 005b/01, *bit-ür-üp* 015b/06

-dir-: *ķiy-dir-üp+dür-ler* 013b/09

-e-/-i-: *sür-e-gen+de* 010a/08-9, *kel-i-gen+de* 009b/08-9, *kel-i-gey* 010b/08-9 011a/08

- ğuz-**: oltur-*ğuz*-up+dur 013b/05
 -**ıl/ul-**: aç-*ıl*-ıp+dur 013b/07, koş-*ul*-sa 004a/09
 -**ker/-kür-**: öt-*ker*-ip 004a/05, yet-*kür*-di 007a/03
 -**t-**: ay-*t*-key 010b/06-7, oğu-*t*-up 002b/07 006b/07 009b/05-6
 -**tür-**: kel-*tür*-gey 010b/03 011a/03, öl-*tür*-üp 012b/10 014b/01

3.2. İsim Çekimi

3.2.1. Çokluk Eki

+**dar**: bul+*dar* 011b/01-2

+**lar/ler**: adam+*lar*+nı 010a/06, deryā+*lar*+nı 015b/10, koy+*lar*+nıñ 002a/04, gerden+*ler*+ge 010a/07, hādīm+*ler* 013b/03, iş+*ler*+i 012a/03

Çağatay Türkçesinde çokluk eki +IAr'dır, ancak metinde Kırgız, Kazak, Başkurt (Ata, 2009, s. 90-91), Altay Türkçelerinde (Güner Dilek, 2022, 103) olduğu gibi +dar şeklinde kullanılmıştır.

3.2.2. İyelik Ekleri

+**ım/+m/+üm**: cān+*ım* 014a/07, dīdār+*ım*+ğa 016a/09, ana+*m* 014a/07, ata+*m* 014a/06, bende+*m* 011a/01, 'ömr+*üm* 015a/02

+**ñ/+uñ/+üñ**: bende+*ñ*+dür 011a/07, koy+*uñ* 002a/04, öz+*üñ* 002a/02, öz+*üñ*+din 002a/08

+**ı/+i/+u/+ü**: aṭ+*ı*+ğa 005a/03-4, baş+*ı*+da 011a/05, du'ān+*ı* 014b/09, ayet+*ı*+ni 008b/02, āyet+*ı* 006a/10, bir+*ı* 007b/01 007b/02, pul+*u*+nı 014b/01, küfug+*ü*+ne 006a/04

+**sı/+si**: 'azā+*sı*+ğa 010b/04, cenāze+*sı*+ni 013a/09, cenāze+*sı*+ğa 012b/04, kim+erse+*sı* 014a/03

3.2.3. Aitlik Eki

+**ki**: hāzān+da+*ki* 009b/09, qazan+da+*ki* 010b/04

3.2.4. Zamir n'si

+**n**: iç+*i*+n+de 013a/02-3 015a/02 015b/05-6

Zamir n'sinin Çağatay Türkçesindeki varlığını kimi dil bilimciler Oğuz Türkçesi etkisi olarak (Kara, 1998, s. 133) kabul etmekteyken kimi dil bilimciler ise kullanım alanının dar olmasının tarihî lehçedeki ses olaylarıyla ilgili olduğunu; zamirlerde, iyelik eklerinde ses olaylarına bağlı olarak kullanıldığını belirtmektedir (Bulak & Ulutaş, 2017, s. 458).

3.2.5. Durum Ekleri

İlgi Durumu Eki

+**nñ/+niñ**: du'ā+*nñ* 015b/09, koy+lar+*nñ* 002a/04, te'ālā+*nñ* 002a/03, behişt+*nñ* 013b/06, bende+*nñ* 016a/02-3, öt-ken+ler+*nñ* 006b/04

Belirtme Durumu

+n: at+i+n 008a/04, kanat+i+n 011a/05, münâcât+i+n 001b/07, küç+i+n 004a/04, öl-gen+i+n 004a/02, süt+i+n 004a/02, risâle+si+n 010b/10

+ni/+ni: adam+lar+m 009b/08-9 010a/06, bay+lar+m 006b/09-10, bol+ğa+m 010b/03, âyet+ni 004b/09, bir+i+ni 015b/08, cenâze+si+ni 013a/09

Yönelme Durumu

+e: hâlet+e 010b/01

+ge/+ğa/+ka: behişt+ge 001a/06, devlet+ge 011a/07, gerden+ler+ge 010a/07, at+i+ğa 005a/03-4, baq-mak+ğa 001b/03-4, cenâze+si+ğa 012b/04, kıyâmet+ğa+ça 007a/06-7, barmaq+ka 012b/02, umaq+ka 013a/09

+ne: küfug+ü+ne 006a/04

Çağatay Türkçesinde iyelik ekleri dışında yönelme durumu eki olarak +A'nın kullanılması Oğuz Türkçesinin tesiri olarak kabul edilmektedir (Kara, 1998, s. 133; Eker, 2012, s. 72). Yönelme durumu eki üzerine eşitlik durumu eki alırsa kıyâmet+ğa+ça 007a/06-7 örneğinde olduğu gibi zarf yapar (Argunşah, 2018, s. 147)

Bulunma Durumu

+da/+de: aldı+da 003a/03, ay+da 002b/06-7 015b/03, baş+i+da 011a/05, ber-gen+de 004b/09, hâl+de 010b/02, iç+i+n+de 013a/02-3

Ayrılma Durumu

+dın/+dın: aqsa-k+dın 002a/06, bışkan+dın 007a/07, cerâhat+dın 002a/06, kün+dın 002b/08, miñ+dın 015b/08, öte+dın 010a/05

Eşitlik Durumu

+ça: fütühu+ça 015b/10, kâfça tağ+ça 016a/03, kıyâmet+ğa+ça 007a/06-7

3.2.6. Soru Eki

+mu: bar+mu 014a/03 014b/05

Sıra Sayı Sıfatları

+inçi/+nçı/+nçi/+ünçi: biş+inçi 003a/10, tört+inçi 003a/10, altı+nçı 003b/02-3, iki+nçi 003a/09, tört+ünçi 003b/07, üç+ünçi 003a/09

3.3. Sayılar**Asıl Sayılar**

bir 007a/08, iki 006b/04, tört 007b/01, biş 003b/03, altı 003a/08, on tört 11a/03, yüz yigirmi tört miñ 016a/010, on sekiz miñ 016a/07

Kesir Sayıları

tört biri 007b/01, 008a/02

3.4. İsim-Fiiller

-mak/-mek: kıyası âyetini okumak gerek 008b/02, çağır içmek 012a/04, kurbanlık kılmak 003/05

-mağ: 003b/08 kılmaglık

3.5. Sıfat Fiiller

-gen/-ğan/-kan, -ken: ber-gen 011a/04, ber-gen+de 004b/09, bol-gen+dür 011a/02-3, bol-ğan 010b/06-7 010b/07 011a/06-7 011a/07, bol-ğa+nı 010b/03, kayna-ğan 010b/04, tut-kan 002b/05, öt-ken+ler+niñ 006b/04

-miş: kıl-mış 010a/04

3.6. Zarf Fiiller

-a/(y)a, -y-: kıl-a al-ma-ğay 015b/08, oqu-y-a al-mas 015b/02, oqu-y-a al-ma-sa 015b/04 015b/06 015b/03, oqu-y al-ma-sa 006b/06

-arda/-rda/-urda: kırk-arda 006a/09, koş-arda 005b/07, koy-arda 006a/01-2, bāğ+la-rda 008b/10, al-urda 006a/04

-ğanda/-kanda/-kende: bol-ğanda 009b/06, kayna-ğanda 009b/10, kıyt-ar-ğanda 008b/04, kaç-kanda 010a/02-3, su+ğar-kanda 008b/06, tut-kanda 004b/04-5 004b/07, tüş-kende 010a/01-2

-geli: yür-geli 007a/01

-ıp/-ip/-p/-up/-üp: al-ıp 001a/07, bar-ıp 001a/06, kel-ıp 001a/07, keç-ıp 016a/09, öt-ker-ıp 004a/05, bit-i-p 002b/07, di-p 001a/03, bol-up 003a/01-2, bit-ür-üp 015b/06, kıy-dir-öl-tür-üp 012b/10 014b/01

-ken: i-ken 013a/06

-may/-mey: kıl-may 015a/07, yür-mey-sen 007a/04

3.7. Fiiller

3.7.1. Şahıs Ekleri

Zamir Menşeli / Birinci Tip Şahıs Ekleri

-men: baq-ar-men 001b/05, kıl-ur-men 016a/10

-sen: yür-mey-sen 007a/04

ø: dur-ur 016a/06, bil-ür 002b/02-3, di-gey 010b/07, ay-ğay 011a/06-7

-lar: al-mas-lar 004a/10-004b/01, kıy-dir-üp+dür-ler 013b/09, çaq-ğay-lar 003a/01-2

İyelik Menşeli / İkinci Tip Şahıs Ekleri

-m: kıl-dı-m 015a/03, kıl-ma-dı-m 015a/06 015a/08, kıl-sa-m 015a/06

ø: ay-dı 001a/06, on-ma-dı 007a/01, yarlıka-dı 016a/06, bol-sa 001b/06, kıl-sa 006b/03, ir-se 012a/06, kil-se 009a/10, öt-ti 012b/01

-lar/-ler: sor-sa-*lar* 003a/06, al-dı-*lar* 007a/10, ay-dı-*lar* 001a/01, bol-dı-*lar* 001b/04-5, ber-di-*ler* 001b/01, bil-me-di-*ler* 002b/01

Emir Menşeli / Üçüncü Tip Şahıs Ekleri

-gil/-ğıl: ber-*gil* 001a/03, al-*ğıl* 003a/08-9, ay-*ğıl* 007b/03, tut-*ğıl* 002a/03

-sun: al-*sun* 015b/06, bol-ma-*sun*-lar 011b/03-4, bol-*sun* 015a/09

-iñler: bil-*iñler* 002b/02-3, bol-*uñlar* 002b/02-3, kel-*iñler* 014b/08

3.7.2. Fiil Çekimi

3.7.2.1 Bildirme Kipleri

Görülen Geçmiş Zaman

Tekil

1. **-dım:** kıl-ma-*dım* 015a/08

3. **-dı/-di/-ti:** ay-*dı* 001a/06, bol-*dı* 002b/05, ir-*di* 001a/03, ber-*di* 012b/01, öt-*ti* 012b/01

Çoğul

3.- **dılar/-diler:** al-*dılar* 007a/10, ay-*dılar* 001a/01, ber-*diler* 001b/01 002a/01, bil-me-*diler* 002b/01

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tekil

3. **-ıpdur/-updur/-üpdur:** aç-ıl-*ıpdur* 013b/07, bol-*updur* 013a/10, tut-*updur* 013a/08

Çoğul

3.-**üpdürler:** kiy-dir-*üpdürler* 013b/9

Geniş Zaman

Tekil

1. **-ar-men/-ur-men:** baq-*ar-men* 001b/05, kıl-*ur-men* 016a/10

3. **-r/-ur:/-ür:** di-*r* 005a/09, oqu-*r* 005a/05, dur-*ur* 016a/06, tur-*ur* 007b/03, bil-*ür* 002b/02-3, yür-*ür* 014b/03-4

Çoğul

3. **-urlar/-rlar:** kıl-*urlar* 011b/06, di-*rler* 008b/04

Olumsuz

-mas/-mes: bol-*mas* 012b/05, bil-*mes* 002b/02-3

-maslar: al-*maslar* 004a/10

Gelecek Zaman / İstek Kipi**Tekil**

3. **-ğay/-gey/-key:** ay-*ğay* 011a/06-7, di-*gey* 010b/07, kel-i-*gey* 010b/08-9, ay-t-*key* 010b/06-7

Çoğul

3. **-kaylar:** çağ-*kaylar* 003a/01-2

3.7.2.2. Tasarlama Kipleri**Emir Kipi****Tekil**

2. **-ğıl/-gil/-kıl:** al-*ğıl* 003a/08-9, ay-*ğıl* 007b/03, ber-*gil* 001a/03 001a/07, kıl-ma-*kıl* 002a/08

3. **-sun:** al-*sun* 015b/06, bol-*sun* 015a/09

Çoğul

2. **-iñler/-uñlar:** bil-*iñler* 002b/02-3, kel-*iñler* 014b/08, bol-*uñlar* 002b/02-3

3. **-sunlar:** bol-*sunlar* 014a/07

Şart Kipi**Tekil**

1. **-sam:** kıl-*sam* 015a/06

3. **-sa/-se:** bol-*sa* 001b/06, kıl-*sa* 006b/03, işit-*se* 006b/07, kil-*se* 009a/10

Çoğul

3. **-salar/-seler:** sor-*salar* 003a/06, tut-ma-*salar* 002b/08, işit-me-*seler* 002b/07

Gereklilik

-mağ kerek/-mek kerek: oğu-*mağ kerek* 008a/7 di-*mek kerek* 008b/03

3.7.2.3. Birleşik Çekim**Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi****Tekil**

3. **-p irdi/-up irdi:** di-*p irdi* 001a/03, oltur-*up irdi* 012a/09

Geniş Zamanın Hikâyesi**Tekil**

3. **-ur irdi:** kıl-*ur irdi* 011b/9, oğu-*ur irdi* 014b/7

Olumsuz: kıl-*mas irdi* 014b/7, oğu-*mas irdi* 012a/2, tut-*mas irdi* 012a/3

Geniş Zamanın Şartı

Tekil

3. -ur irse: *ķıl-ur irse* 012a/6

Çoğul

3. -diler irse: *di-diler irse* 014b/9

3.7.2.4. Ek-fiil

Ek-fiil + görülen geçmiş zaman

ir-di: bar *ir-di* 001b/01, haberdār *ir-di* 015a/5, yok *ir-di* 012a/7, 013a/4, zīnāgerlik *ir-di* 012b/9, yaḡşi *ir-di* 001b/06

Ek-fiil + öğrenilen geçmiş zaman

i-ken: vaķı^ç a *i-ken* 013a/06

Ek-fiil + geniş zamanın olumsuzu

ir-mes: ḡāl *ir-mes* 013a/08

Ek-fiil + şart

+*er-se*: kim+*er-se* 011b/08, kim+*er-se+si* 014a/03

3.7.2.5. Yeterlilik Fiilleri

-(a)-al: *ķıl-a-al-ma-ğay* 015b/08, *ķıl-al-ma-ğay* 016a/02-3, oķu-*y-a-al-mas* 015b/02, *yuv-a-al-mas* 002a/07-8

-y al-: oķu-*y-al-ma-sa* 006b/06

3.8. Kuvvetlendirme ve İhtimal/Bildirme Eki

+*dir/+dür/+dur*: neme+*dir* 004b/03, bar+*dur* 003a/07, ḡaram+*dur* 008a/5, bende+*ñ+dür* 011a/0

durur: feriştelere *durur* 016a/06

turur: ḡaysı *turur* 007b/3, bu *turur* 011b/5, bendem *turur* 011a/1

Sonuç

Arapça genç, yiğit, cömert anlamında *fetâ* kelimesinden türetilmiş olan fütüvvet cömertlik, kahramanlık, yiğitlik anlamlarına gelmektedir. Asıl yiğit nefesine hâkim olandır, anlayışı ile yola çıkarak tasavvufta kendisine yer bulan bu terim, zamanla bir sanatı veya zanaatı layıkıyla yapmanın önemini, yollarını; dinî törenleri, gelenekleri anlatan eserlere dönüşerek fütüvvet-nâme adını almış ve nihayetinde Anadolu'da lonca ve Ahilik teşkilatı ile birlikte mesleki bir örgütlenmeye de tesir etmiştir.

Anadolu'da teşkilatlı yapılara kadar tesir etmiş olan fütüvvet-nâmelerin Türk dünyasının doğusunda da çok ciddi tesirleri olmuştur. Bu kapsamda birçok meslek

risalesi, dua-nâme vb. eser yazılmıştır. 15 ila 20. yüzyıllar arasında Türkistan'da hüküm sürmüş olan Çağatay Türkçesiyle de fütüvvet-nâme tarzında pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri olan ve Kırgızistan'tan temin edilen 24 varaktan müteşekkil risalenin 18 varağı çalışmaya konu edilmiştir. Risalenin sonunda bulunan 6 varaklık bölüm başka bir eser olması hasebiyle bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Üzerinde inceleme yapılan 18 varaklık risalenin bazı sayfaları başka çalışmalarda farklı yönlerden incelenmiş de çeviri yazı, ses bilgisi ve şekil bilgisi açısından herhangi bir incelemeye tabi tutulmaması çalışmanın zaruretini ortaya koymuştur. Klasik sonrası Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan risalenin bir kısmı çoban-nâme bir kısmı ise dua-nâmedir.

Üzerinde çalışılan metinde; bilür 002b/02 örneğinde olduğu gibi Oğuz Türkçesi etkisi ile yuvarlaklaşma olması, çokluk eki olarak +dar (bul+dar 011b/01-2) şeklinin de kullanılması, Çağatay Türkçesinde zamir n'sinin zamirler dışında kullanımı kısıtlı olmasına rağmen kullanılması (iç+i+n+de 013a/02-3), Çağatay Türkçesinde iyelik ekleri dışında yönelme durumu eki olarak +A'nın gelmesi Oğuz Türkçesi etkisiyle (hâlet+e 010b/01) olup metnin dikkat çekici hususiyetlerindedir. Öküz sözcüğü yerine höküz, yıkamak anlamında umağça 013a/09 sözcüklerinin kullanılması, aynı eserde tafıp 015a/10 - tapıp 003a/5 örneklerinde olduğu gibi ikili yazımların bulunması, ıd-(ıdmağa 007a/05-06), ıod-(ıodılar 007a/09) fiillerinin ve eçkü 005a/06 isminin ET'de olduğu gibi korunması ayrıca dikkate değerdir. Metinde, okumagen 010b/09, bolgendür 011a/02 örneklerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde sıkça rastlanan ek uyumsuzlukları da bulunmaktadır.

Yazar veya müstensihin metinde ayet diye yazdığı kısımların birçoğunun ayet olmaması; Kurânı 008a/06 örneğinde olduğu gibi bazı kelimeleri yanlış yazması; zînâğakar 011b/10 örneğindeki gibi şekil bilgisi hatası yapmış olması ilmî seviyesinin düşük olduğu kanaatine sebebiyet vermektedir. Bunların dışında bol- fiili metinde (بول) biçiminde yazılmıştır. Ancak bu durumun *Risâle-i Üoyçılığ* adlı eserde de görülmesi bunun hatalı yazımdan ziyade, bilinçli bir tercih olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

ET: Eski Türkçe

Şekiller:

[]: Metin transkripsiyonunda bulunmayan ve tarafımızca eklenen kısımların gösterimi için kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Argunşah, M. (2018). *Tarihî Türk Lehçeleri Çağatay Türkçesi*. 5. Baskı, Kesit.
- Ata, A. (2009). Türk dillerinde +IA çokluk eki. *The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies*, Volume 13, 90-91.
- Aydınlı, O. (2010). *Bektâşî fütüvvetnâmelerinde mezhebî unsurlar*. I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 07-09 Mayıs, Cilt II, 638-639.
- Berdak, Y. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe sözlük*. Özbek-Remaksa.
- Biray, N & Solmaz, S. (2022). *Türkmen şairi Nurm Muhammed Andelib Yusuf u Zeliha*. Bengü Yayınları.
- Bulak, Ş & Ulutaş, İ. (2017). Zamir n'si üzerine değerlendirmeler. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 60, Kırgız - Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, 458.
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel veri toplama araçları. Metin, M. (Ed.) Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (1. Baskı, s. 363), Pegem Akademi.
- Çakmak, S. (2017). *Uygurca yazılmış meslek risalelerinin ses özellikleri üzerine*. Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, 81-103.
- Dashtı, H. (2017). *Muhtelif sanatlarla ilgili metin çevirisi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 52-53.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. (Günay, Karaağaç Çev.) 4. Baskı, Kesit.
- Eker, Ü. (2012). Seyyid Kasım'ın destanlarında görülen eski Anadolu Türkçesi etkisi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 63-84.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. Dergâh Yayınları.
- Gabain, A. von. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet, Akalın Çev.), TDK.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. II. TDK.
- Güner Dilek, F. (2022). *Altay Türkçesi Grameri*. TDK.
- Hazar, M. (2011). Çağatay Türkçesinde Oğuzca özellikler ve benzerlikler. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Volume 4, Issue 1, 31-63.
- Kaçalın, S. M. (2017). *Oğuzların diliyle Dedem Korkud'un kitabı*. TDK.
- Kara, M. (1998). Mahtumkulunun şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca unsurlar. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, 133.
- Kargı Ölmez, Z. (1996). *Şecere-i terâkime*. Simurg Yayınları.

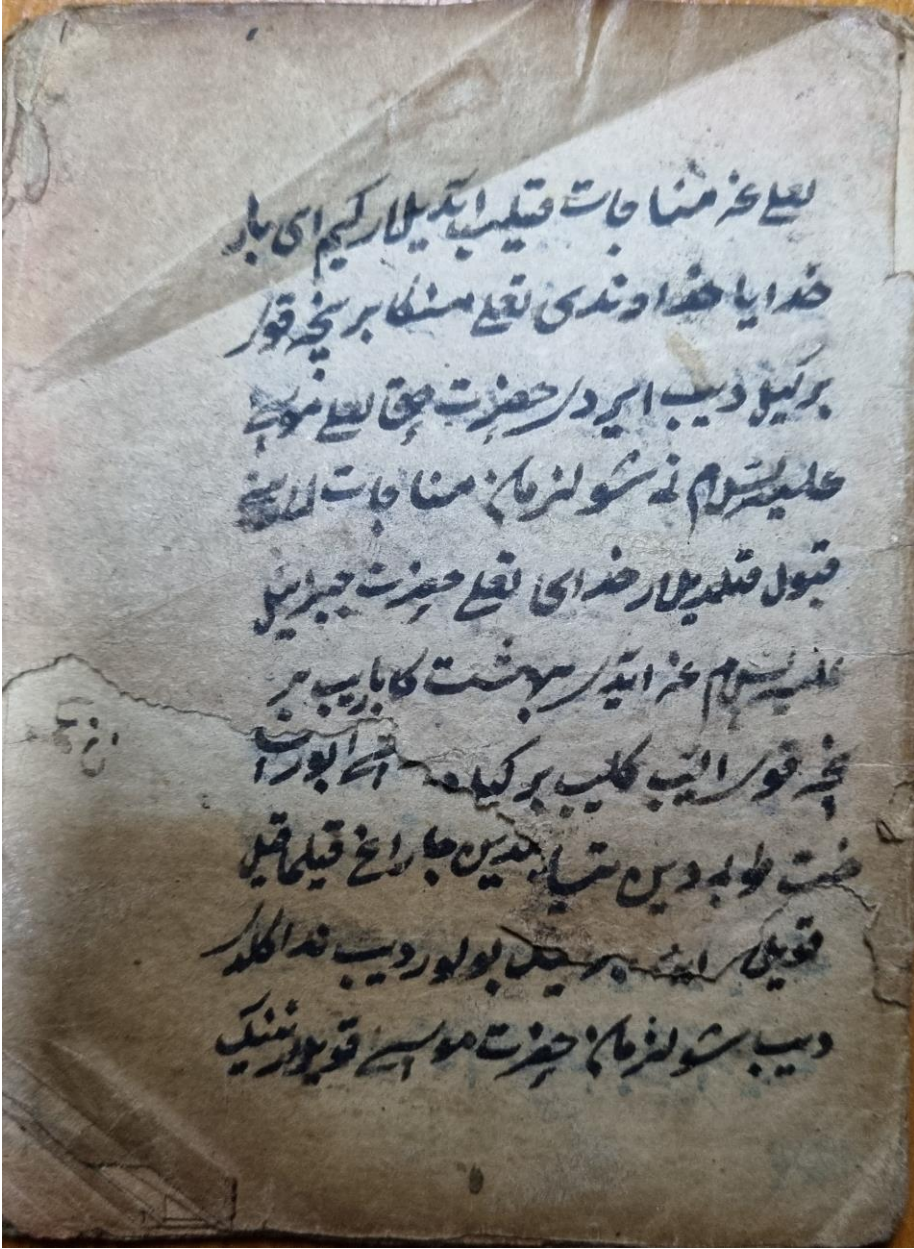
- Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emiri divanı giriş-inceleme-tenkitli metin-sözlük-tıpkıbasım*. Fenomen Yayınları.
- Necipoviç Necip, E. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (İklil, Kurban Çev.). TDK.
- Ocak, A. Y. (2023, 20 Ocak). Fütüvvetnâme. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvetname>
- Ölker, G & Ölker, P. (2022). Çağataycadaki zamir+edat bağlantısında ilgi durum eki +nI: Du'â-yı Habîb-nâme örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi*. TDK.
- Torun, A. (1998). *Türk edebiyatında Türkçe fütüvvet-nâmeler üzerine bir inceleme*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uludağ, S. (2023, 20 Ocak). Fütüvvet. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Yakup, A. & Ganizat, G. vd. (1995). *Uygur tilinin izahlık luğiti*. Milletler Neşriyatı.
- Yıldız Çakmak, M. (2022). Risâle-i koyçılık giriş-yazı çevirimi-aktarma. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, 41.
- Zal, Ü. (2016). Rahat'ü-l kulub. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 7. Sayı, 55-84.

İnternet Kaynakları

URL1: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir> (11.01.2023).

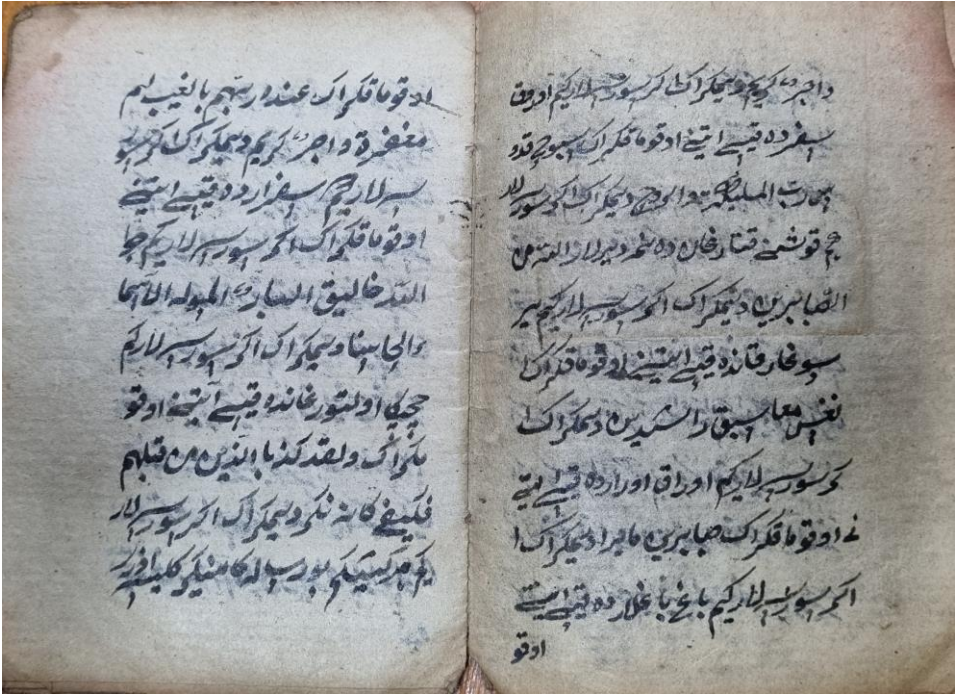
URL2: <https://sorularlailamiyet.com/subbuhun-kuddusun-rabbul-melaiketi-ver-ruh-duasinin-anlami-nedir-0> (11.01.2023).

Etik Kurul İzni	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.</i>
Çatışma Beyanı	<i>Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
Destek ve Teşekkür	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

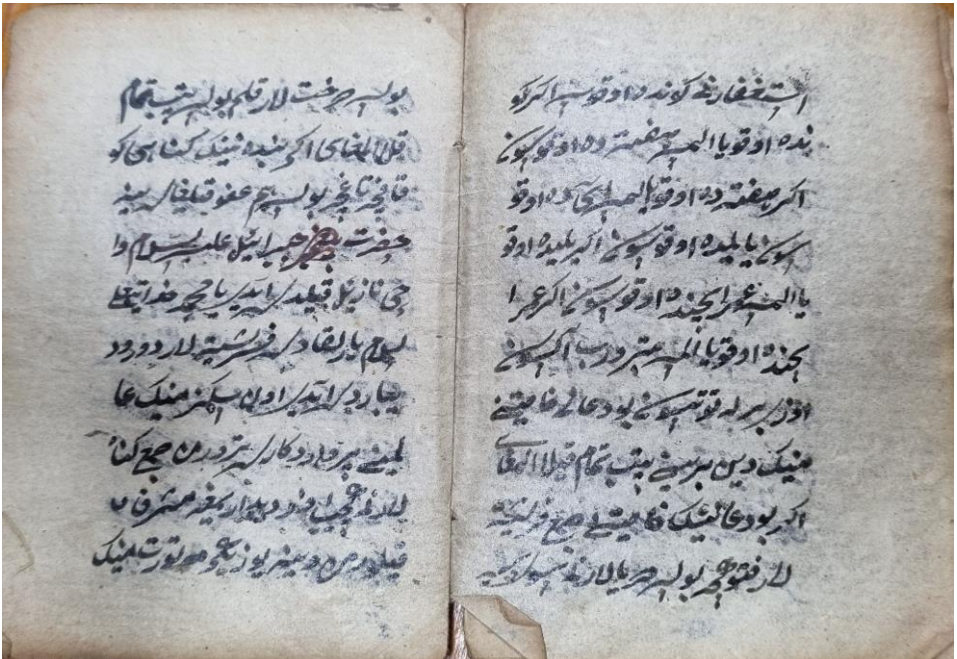
Metin Örneği³⁸

1a

³⁸ Tüm metin verildiğinde kaplayacağı yer dikkate alınarak Çağatay Türkçesi ile olan kısmın başından, ortasından ve sonundan örnek sayfalar verilmiştir.

8b-9a

15b-16a